

Beata Halicka: *Życie na pograniczach*. Zbigniew Anthony Kruszewski. Biografia, 2019, Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR (recenzja)

Kamilla Dolińska¹, Elżbieta Opilowska²

<https://doi.org/10.25167/ppbs1058>

Standard cytowania (APA):

Opilowska, E., Dolińska, K. (2019). Beata Halicka: *Życie na pograniczach*. Zbigniew Anthony Kruszewski. Biografia, 2019, Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR (recenzja). *Pogranicze. Polish Borderlands Studies*, t. 7, nr 2, s. 81-85.

Oddana do rąk czytelnika książka – biografia Zbigniewa Anthony'ego Kruszewskiego – jest pozycją wyjątkową z kilku powodów. Po pierwsze, bazuje na niezwykle bogatym materiale pozyskanym zarówno w wyniku wielogodzinnych rozmów z samym bohaterem biografii, jak i poszukiwań materiałów źródłowych w rozlicznych archiwach (Instytutu Pamięci Narodowej, Instytutu Literackiego w Paryżu, Muzeum Polskiego w Ameryce, Chicago a także w Archiwum im. gen. Sikorskiego w Londynie), które pozwoliły na uzupełnienie, ale też i zweryfikowanie narracji Z. Kruszewskiego i jego współpracowników. Można założyć, że napisanie biografii przy współpracy z samym bohaterem było zatem dla Autorki nie lada wyzwaniem – mając dostęp do wielowątkowej narracji, wypełnionej doświadczeniami przywołanymi i opowiedzianymi w określony sposób, dążyła do pozostania obiektywną. Po drugie, biografia przedstawia losy człowieka zanurzone w szeroki kontekst społeczno-polityczny. Poznając kolejne etapy życia Zbigniewa A. Kruszewskiego, czytelnik poznaje dzieje powstania warszawskiego, niemiecką niewolę, walki w Armii Andersa, trudy emigracji w Wielkiej Brytanii, a następnie losy Polonii w Stanach Zjednoczonych. Autorka, opisując wielką historię, przyjęła perspektywę oddolną – ważne i przełomowe wydarzenia historyczne ukazane są na przykładzie doświadczenia jednostki, bo jak sama podkreśla, „Historia tego człowieka [...] przekracza granice wyznaczone przez narodowe narracje

1 Kamilla Dolińska – Instytut Socjologii, Uniwersytet Wrocławski; e-mail: kamilla.dolinska@uwr.edu.pl

2 Elżbieta Opilowska – kierownik Ośrodka Badań Regionalnych i Obszarów Pogranicza, Instytut Socjologii, Uniwersytet Wrocławski; e-mail: elzbieta.opilowska@uwr.edu.pl

i wymaga szerszej perspektywy. Przedstawienie jej z pozycji transnarodowej wypukła kwestię różnych tożsamości bohatera, zarówno tych zmieniających się na przestrzeni lat jak i autoidentyfikacji w tym samym czasie“ (s. 18).

Biografia składa się z 10 rozdziałów, które w chronologiczny sposób opowiadają losy bohatera. Pierwszy rozdział poświęcony został rodzinie i dzieciństwu w Warszawie. Czytelnik dowiadyuje się m.in., że dziadek Zbigniewa A. Kruszewskiego – Antoni Kruszewski był krzewicielem języka esperanto, na który to przetłumaczył *Pana Tadeusza* i wiele innych dzieł literatury polskiej. Młody Zbigniew został wychowany w duchu równości i tolerancji dla inności kulturowej, co ukształtowało go na lata. Matka rozbudziła w nim miłość do ojczyzny i odpowiedzialność za rozwój narodu, dlatego też Kruszewski bez wahania w wieku 16 lat zdecydował się wstąpić do Szarych Szeregów i walczyć z okupantem, o czym opowiada II rozdział książki. Udział w akcjach małego sabotażu, przydział do Armii Krajowej czy wreszcie walka w powstaniu warszawskim egzemplifikują historię tysięcy młodych warszawiaków z tego okresu. Jednak Beata Halicka nie przedstawia jedynie bohaterstwa bojowników o wolność, ale również ciemne strony tych trudnych czasów – szabrownictwo niektórych powstańców czy rozluźnienie obyczajów społecznych.

Upadek powstania warszawskiego skutkował niemiecką niewolą, która jest tematem kolejnego rozdziału. Obóz przejściowy dla jeńców zorganizowano w Ożarowie, skąd następnie przewożono ich do innych obozów. Z. Kruszewski znalazł się w Stalagu X B w Sandbostel. Podróżując pociągiem towarowym wraz z innymi jeńcami przez III Rzeszę, Kruszewski pozostawiał w pamięci obraz niewolniczej pracy robotników przymusowych. Jak opisuje Autorka, Stalag X B należał do najgorszych obozów hitlerowskich na terenie Rzeszy. Jeńcy przetrzymywani byli przez pierwsze trzy miesiące w „kwarantannie“, spali na gołym betonie w wielkich halach, mieli ograniczone i tak skromne racje żywnościowe, zmuszani byli do nadludzkiej pracy, gdyż naziści chcieli na nich wymusić rezygnację ze statusu jeńca wojennego. Obóz został wyzwolony w kwietniu 1945 roku przez IV. Kanadyjską Dywizję Pancerną. Mimo wyzwolenia, z uwagi na zagrożenie wybuchem epidemii tyfusu, istniała obawa wprowadzenia kwarantanny. Dlatego też Z. Kruszewski wraz z czterema innymi polskimi żołnierzami zdecydowali się na ucieczkę.

Czwarty i piąty rozdział opisują kolejne lata tułaczki. Po ucieczce z obozu siedemnastoletni wówczas Kruszewski wraz z kolegą Jerzym Duczkowskim wyruszyli w drogę rowerem do Holandii, jednak w trakcie podróży natknęli się na por. Auberona Herberta, który zaoferował im transport do Francji. W rozdziale czwartym Autorka opisuje również historię polskiego Rządu RP na Uchodźstwie.

Z Francji Z. Kruszewski został skierowany do Armii gen. Andersa, stacjonującej we Włoszech. Wiadomość o śmierci matki i brata spowodowała, że osiemnastoletni Zbigniew podjął decyzję o pozostaniu na emigracji. Polscy żołnierze, a wraz z nimi i Kruszewski zostali przerzuceni w 1946 do Wielkiej Brytanii, gdzie bohater książki spędził kolejne sześć lat. Najpierw w obozie Cannon Hall Camp, gdzie kontynuował naukę i przygotowywał się do matury. Jak bardzo ważna była możliwość edukacji Polaków na obczyźnie, pokazują kolejne inicjatywy, jak Polski Uniwersytet na Obczyźnie czy Komitet na Rzecz Edukacji Polaków w Wielkiej Brytanii, które Autorka przedstawiła w szczegółowy sposób. Po demobilizacji przyszła pora na pierwszą pracę. Mimo ambicji podjęcia studiów, Z. Kruszewski musiał zadowolić się pracą fizyczną. Kolejno podejmowane przez bohatera prace zarobkowe ukazują szerszy problem dyskryminacji polskich emigrantów na brytyjskim rynku pracy w okresie powojennym.

Przełomowym z wielu względów był wyjazd we wczesnych latach 50. do Stanów Zjednoczonych – celem podróży było Chicago. Opisana w rozdziale szóstym wielotorowa aktywność Z. Kruszewskiego skłania czytelnika do refleksji nad złożonością biograficznych doświadczeń budujących tożsamość bohatera w nowej rzeczywistości społeczno-kulturowej, ale i w nieustannie zmieniającym się kontekście społeczno-politycznym, w którym przychodziło mu działać. Podejmowanie pracy zarobkowej, studiowanie, „wchodzenie“ w środowisko chicagowskiej Polonii przy jednoczesnym budowaniu relacji z osobami związanymi z życiem uniwersyteckim, aktywność polityczna, nawiązywanie i rozwijanie relacji towarzyskich, stabilizacja w życiu osobistym są świadectwem zmiany tożsamościowej – od wyobcowania (również w stosunku do starej emigracji, „polskich Amerykanów“) do autodeklaracji „jestem Amerykaninem“. Pierwsze lata spędzone w Chicago to również realizacja naukowych dążeń – Ziemia Odzyskana stanowiły bowiem dla Z. Kruszewskiego źródło zainteresowań nie tylko politycznych i społecznych, ale również właśnie akademickich. Inspiracją w tej dziedzinie stała się publikacja prof. Zbigniewa Jordana *Granica Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej: znaczenie Ziemi Zachodnich dla Polski*.

Realizacja naukowych planów wiązała się z wyjazdem do Polski już pod koniec lat 50. – w rozdziale siódmym Autorka biografii przybliży okoliczności nawiązania kontaktów i współpracy z polskimi naukowcami związanymi z Polską Akademią Nauk w Warszawie: Tadeuszem Kotarbińskim, Józefem Chałasińskim (od którego otrzymał oficjalne zaproszenie do prowadzenia swoich badań), Kazimierzem Ajdukiewiczem, Stanisławem i Marią Ossowskimi i Janem Szczepańskim, oraz z Instytutem Zachodnim w Poznaniu: Zygmuntem Dulczewskim i Andrzejem Kwileckim. Podróże po Ziemiach Zachodnich,

w towarzystwie dwóch ostatnich badaczy, były dla bohatera biografii źródłem pozyskiwania danych niezbędnych do pracy doktorskiej – szczególnie o doświadczeniach badawczych dowiedzieć się można z lektury tego rozdziału. Zwieńczeniem pobytu w Polsce, bynajmniej nie naukowym, była „tajna misja” związana z wizytą u kardynała Stefana Wyszyńskiego, która świadczyła o nieustającym zaangażowaniu Z. Kruszewskiego w sprawy społeczno-polityczne.

Rozdział ósmy to opowieść o kontynuacji wielotorowej aktywności bohatera biografii – o pozostawaniu „w szpagacie pomiędzy światem uniwersyteckim, a społecznościami lokalnymi i polską grupą etniczną” (s. 272). Zaangażowanie w działalność Polskiego Związku Akademików (m.in. utworzenie rejestru naukowców, pisarzy i artystów polskich i polskiego pochodzenia w Stanach Zjednoczonych zatytułowanego *The Register of Polish American Scholars Scientists, Writers and Artists* ukazał się w Nowym Jorku nakładem Polskiego Instytutu Naukowego w 1969 roku), w powołanie Oddziału Polskiego Instytutu Naukowego w Chicago, w utworzenie Katedry Literatury Polskiej na Uniwersytecie w Chicago, w tajną dystrybucję milionów książek do Europy Środkowo-Wschodniej w okresie zimnej wojny, stanowi kolejną przesłankę do uznania biografii Z. Kruszewskiego za wyjątkową. Tym bardziej, jeśli czytelnik będzie miał na względzie jego „dwoistość tożsamościową” (s. 284) – angażowanie się w sprawy nie tylko „na miejscu”, ale i w sprawy kraju pochodzenia, z którym nieustannie odczuwał silną więź emocjonalną. Obroniony doktorat i publikacja *The Oder-Neisse Boundary and Poland's Modernisation* wydana w 1972 roku były wyrazem tegoż zaangażowania. Od strony naukowej zaś ta druga stanowiła przez wiele lat jedyne tak kompletne anglojęzyczne opracowanie dotyczące politycznych i społeczno-gospodarczych konsekwencji ustanowienia granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej.

Swoją pierwszą pracę w charakterze nauczyciela akademickiego Z. Kruszewski podjął w drugiej połowie lat 60., rozpoczynając tym samym proces budowania zawodowej tożsamości „profesora pogranicznych uniwersytetów” – o czym traktuje rozdział dziewiąty omawianej publikacji. Motywowana zawodowymi względami migracja z pogranicza amerykańsko-kanadyjskiego (filia Stanowego Uniwersytetu Nowojorskiego w Plattsburghu) na południe Stanów Zjednoczonych okazała się brzemienna w skutkach. Bohater, znajdując swoje zawodowe miejsce na Uniwersytecie Teksańskim w El Paso, zakorzenił się na pograniczu amerykańsko-meksykańskim. Specyfika tegoż pogranicza, w połączeniu z ideami przyświecającymi naukowemu rozwojowi Z. Kruszewskiego, zrodziła potrzebę (a zarazem i konieczność) empirycznego opisu sytuacji różnych grup etnicznych koegzystujących na tymże pograniczu. Do realizacji tego celu powołane zostało Centrum Badań Etnicznych, a podejmowane przez bohatera

inicjatywy badawcze i edukacyjne, w połączeniu z kapitałem społeczno-kulturowym jakim dysponował, stały się cegiełkami pod budowę Association for Borderland Studies, skupiającej obecnie członków z 55 państw.

Rozdział wieńczący biografię pozwala powracać z bohaterem do kraju jego pochodzenia, podróżować na Kresy Wschodnie – wciąż symbolicznie z nim powiązane w świadomości Polaków żyjących poza granicami kraju, oraz do Związku Radzieckiego i postsowieckiej Rosji. Jako wiceprezes Kongresu Polonii Amerykańskiej Z. Kruszewski dążył do rozwijania współpracy z Polakami w Europie Wschodniej, lobbował na rzecz wstąpienia Polski do struktur NATO oraz dążył do budowania współpracy między Polską a USA (za co otrzymał Krzyż Oficerski Orderu Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej z rąk Prezydenta RP). Równoległe do tychże działań rozwijał działalność naukowo-edukacyjną, wspierając rozwój Studium Europy Wschodniej na Uniwersytecie Warszawskim, a także wypełniając rolę merytorycznego przewodnika w zakresie państw należących do byłego bloku sowieckiego w Instytucie Smithsona – organizacji będącej największym na świecie kompleksem muzeów i ośrodków edukacyjno-badawczych. Powroty nad Wisłę i Kresy Wschodnie zawsze wiązały się z zaangażowaniem w sprawy Polski, ale i z dbaniem o relacje rodzinne i przyjacielskie – tak jest do dziś.

Niewątpliwym atutem książki jest jej forma i sposób narracji. Biografia napisana jest lekkim, barwnym językiem, co w powiązaniu z ogromem doświadczeń, jakimi podzielił się z Autorką Z. Kruszewski oraz zgromadzonymi danymi wtórnymi powoduje, że czyta się ją z dużym zainteresowaniem. Wielokrotne oddanie głosu bohaterowi, a także jego współpracownikom, pozwala odnieść wrażenie wejścia w Jego świat, poznania wielowymiarowego, tytułowego życia na pograniczach, które wiódł w różnych zakątkach świata. Bogate notatki archiwalne pozwalają natomiast zbudować kontekst społeczno-polityczny, umożliwiając wpisanie doświadczeń, które stały się udziałem Z. Kruszewskiego w szerszą perspektywę.

Omawianą publikację trudno jest jednoznacznie przypisać do jednej dyscypliny naukowej czy specjalności badawczej. Książka ta będzie zapewne ciekawą lekturą dla badaczy Polonii Amerykańskiej, historyków specjalizujących się w tematyce migracji i *oral history*, socjologów, analizujących przemiany tożsamości czy rozwój studiów nad granicami i pograniczami, ale też szerokiego grona czytelników, zainteresowanych losami ludzkimi splecionymi z okresem wojny, powojenną tułaczką i układaniem sobie życia na nowo.